

Vinculacions dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners

Durant molts de segles va existir una forta vinculació entre els Pirineus i la comarca de la Selva, derivats d'unes activitats de caire estacionals. Una era la ramaderia transhumant i l'ofici de pastor; i l'altra l'obtenció de carbó vegetal que realitzaven els carboners. Són oficis molt vinculats al territori i que han servit per protegir-lo. En el cas de la transhumància i els camins ramaders es mantenien nets molts espais i s'evitaven focs al bosc. I en el cas dels carboners era una activitat que es desenvolupa en les estacions amb menys risc de foc i esponjava la massa forestal.

Els pastors

La transhumància és el pastoreig estacional en el desplaçament de ramats de bestiar d'un indret a un altra a la recerca de pastures hivern i d'estiu. Aquests desplaçaments poden ser curts dins una mateixa vall realitzant moviments altitudinals, o més importants entre comarques o països. En el nostre cas tractem els ramats que pasturen a la primavera i estiu als Pirineus, i a la tardor i hivern a la Selva. Per poder-se desplaçar el bestiar existeix al Principat una xarxa de vies pecuàries que s'estima podria arribar als 20.000 quilòmetres lineals, amb uns camins principals relligats per altres secundaris, que acaben en petites carredades, fins a cada poble i cada casa on hi ha o hi havia ramat. A partir de finals dels anys 60 del segle xx la major part de la transhumància es fa transportant els ramats en vehicles, i és molt residual la que es fa a peu.

Hi ha diversos actors que intervenen en aquesta activitat, els ramaders propietaris dels ramats, els pastors assalariats que solen tenir algun cap de bestiar en propietat, la xarxa de vies pecuàries i el territori on es desenvolupa. La ramaderia transhumant va tenir molta importància entre els segles xvi i començament del xix, per la producció de llana i carn. La seva davallada fou deguda a l'augment de la població de l'àrea de Barcelona, que necessitava més aliments i es conrearen terres abans destinades al pasturatge, els quals també

Josep Formiga
i Bosch, Centre
d'Estudis Selvatans i
Associació d'Història
Rural

s'han vist reduïts en el cas de les comarques lleidatanes pels canals que han fet augmentar les terres conreades, i la construcció d'infraestructures a tot el territori, xarxa de carreteres i ferroviàries, i de diversos tipus. Per compensar aquesta pèrdua de pastures i amb els avenços tecnològics, la major part del bestiar està estabulat i alimentat amb pinsos i farratges.

Actualment quasi no queden ramats que facin la transhumància a la Selva. Majoritàriament era bestiar oví amb el qual també es barrejava algun cap de cabrum. Els tractes entre els propietaris dels ramats i els pastors solien ser verbals, davant aquest fet les fonts per trobar noms de pastors són les orals, documentació de masos on esmenti els pastors o empadronaments municipals.

Alguns dels casos de pastors documentats són en Jaume Teixidor, natural de Tuixent (Alt Urgell), que almenys entre el 1960 i el 1980 va fer la transhumància dels Pirineus a l'Esparra, poble que pertany al municipi de Riudarenes. Els primers anys en Jaume feia la transhumància a peu amb en Lluís, un pastor més gran i originari d'un poble proper a Tuixent. Després portaven el ramat d'ovelles i xais en dos camions. Solien baixar a l'Esparra al setembre o l'octubre i se'n tornaven als Pirineus al maig o juny, en funció de la climatologia i dels prats. El camí ramader anava de Tuixent fins a Vic, d'aquí es dirigien cap a Sant Hilari de Sacalm, passaven per Sant Miquel de Cladells, Sant Pere Cercada i acabaven a l'Esparra. En Lluís tancava el ramat al mas Torrelles de l'Esparra, i en Jaume, a can Monràs, on dormia i li feien el menjar. Quan els masovers de can Monràs, la família Iglesias, marxà, anà a dormir a can Periques, on la Mercè Falgueras li preparava els àpats. Quan els inquilins de can Periques marxaren, el 1971, a viure a Riudarenes, fou la Marina Bosch i Taberner que l'hi va fer fins al 1972, en que marxà a viure juntament amb la seva família a Vidreres. Després en Jaume va anar a menjar i a dormir a la casa que la Mercè Falgueras i el seu home, Josep Font, es feren a Riudarenes. En Jaume Teixidor va viure el procés de despoblament que afectà l'Esparra els anys 60 i 70 del segle xx, però hi continuà baixant fins cap al 1980, el seu company de transhumància, en Lluís, va deixar de fer la transhumància abans.¹

A l'antiga parròquia de Caulès, unida el 1448 a la de Vidreres, hi ha el mas Mundet, que fins al 1936 va tenir ramat propi d'ovelles i xais; a partir de llavors cada any, durant l'hivern, hi anava un pastor dels Pirineus, que tancava les seves ovelles al corral de la casa i al de cal masover. L'any 1945, va començar a pujar, per pocs anys, un pastor de Pardines, que es deia Pere Tenes. Fou succeït pel seu fill, en Francesc Tenes i Perpinyà, que hi anava cada any fins al 1957. En Francesc tenia molta paciència i estimava molt la família Mundet, propietària del mas, i els Masnou, que n'eren els masovers. Sempre anava seguit de dos gossos d'atura que, amb una mirada seva, feien tot el que se'ls ordenava. Quan arribava la primavera, agafava el ramat i tornava a muntanya perquè, per la zona de Pardines, ja havien desaparegut les neus i s'hi començava a trobar herba tendra.²

En Laurentí Parramón Elias va néixer a Josa de Cadí l'any 1911 i va morir el 2004. Conegut com en *Tino de Josa*, acabada la Guerra Civil, el 1939, va fer de pastor transhumant. La seva família tenia bestiar de llana. Al novembre agafava part del bestiar i no retornava fins a l'estiu. El ramat el conduïa fins a Santa Coloma de Gramenet, on llogaven rostolls com a pastura. Va passar per Riudarenes. També la seva família va tenir terres llogades a Girona, amb pastors contractats.³

El mas Monràs de l'Esparra (Riudarenes), on el pastor Jaume Teixidor, de Tuixent, va tancar el ramat entre el 1960 i 1980

A Maçanet de la Selva, en Francesc Llorens i Turró, conegut com en *Paco Trementinaire*, nat a Maçanet el 1921, va exercir de pastor d'un ramat d'ovelles durant molts anys. El seu pare fou en Pere Llorens i Mossull, natural de Cornellana (Alt Urgell), fill d'un pastor transhumant i de mare trementinaire. A final del segle XIX l'àvia d'en Francesc Llorens deixà el poble de Cornellana i, juntament amb el seu fill, en Pere Llorens, que era petit, passaren per diversos pobles venent trementina, oli de ginebra i altres medicaments, fins que s'establiren a Maçanet.⁴

Com a mostra d'aquesta activitat transhumant ens queden els camins ramaders. A la Selva hi havia dos camins ramaders principals documentats. Procedents de la plana de Vic, al coll de Revell es bifurcaven: un es dirigia cap a Arbúcies, Hostalric i Tordera; l'altre cap a Sant Hilari de Sacalm, al nord de Santa Coloma de Farners, Vilobí d'Onyar i Fornells de la Selva.⁵

Els carboners

El carbó vegetal, que s'obté de la carbonització parcial de la llenya, fou durant molt de segles una de les principals fonts d'energia per a usos industrials i domèstics (cuines, calefaccions, etc.). S'ha utilitzat el carbó en lloc de la llenya directament perquè, pel mateix pes, el carbó té un poder calorífic molt superior; pesa menys i és de més bon transportar; també és més fàcil d'encendre el foc, de produir calor i no produeix fum. Al Principat, per la manca de carbó mineral per fer funcionar les fargues, s'utilitzà molt de carbó vegetal, fet que provocà importants desforestacions al Pirineu. El consum va anar disminuint per l'ús generalitzat en la indústria del carbó de pedra britànic després de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), i en el consum domèstic a partir dels anys 50 del segle XX fou substituït pel combustibles fòssils gasosos i líquids (gas butà, gas natural i

petroli), que permetien fornir les cases d'energia de manera més còmoda i neta, i l'ús cada vegada més generalitzat de l'electricitat. Actualment es consumeix exclusivament per a usos culinaris.

La temporada del carboneig anava del setembre al maig o juny de l'any següent. Els homes combinaven la feina al camp, llaurar, sembrar cereals al novembre, i sega al juny, amb els treballs forestals. Almenys entre el segle XVII i la Guerra Civil (1936-1939) molts homes de la Cerdanya emigraven temporalment a fer carbó a la Selva, als voltants de la plana de Vic i l'alt Vallès.

A diferència dels pastors, dels carboners hi ha moltes fonts per estudiar-los: empadronaments dels diversos municipis, arxius patrimonials, arxius parroquials, estudis realitzats per diversos historiadors i erudits, en la literatura i les fonts orals.

La Selva és una comarca amb forts contrastos, per la gran diversitat de paisatges. A la zona costanera trobem els estudis realitzats per Esteve Fàbregas, que comenta que al segle XVIII la càrrega típica de les barques de Lloret de Mar que es dirigien a Barcelona eren les escombres de bruc i el carbó d'alzina. Els cerdans feien carbó a les muntanyes de Lloret i de Vidreres des de feia molts d'anys. Escollien un tros de bosc per carbonar, calculaven a cop d'ull les càrregues que en podien sortir, feien tractes amb l'amo del bosc i, a la bestreta, oferien el carbó al primer patró de barca que en tingués necessitat. Els mateixos cerdans fressaven el bosc amb un bon camí i amb carros es baixava el carbó al magatzem del patró.⁶ El lloretenc Joan Sala i Lloberas, explica que el seu avi matern, Joan Lloberas, natural de Bellver de Cerdanya, anomenat *el Cerdà*, a final del segle XIX cada hivern baixava a les suredes de Lloret a fer carbó. Finalment es va quedar a viure a Lloret.⁷ Mario Zucchitello, dels diversos llibres que ha escrit sobre Tossa de Mar, descriu que molts dels carboners que treballaven als boscos tossencs en els segles XIV i XVI procedien de la Cerdanya,⁸ i una part del carbó es venia a València, on es transportava amb vaixell.⁹ En relació a Tossa, en Vicenç Esteban i Darder explicà que gran part dels carboners eren cerdans, venien a peu i sortien dels Pirineus a final d'estiu o primers de la tardor. Visitaven els propietaris forestals per acordar on poder fer carbó. A canvi havien de deixar el bosc net, conservar els camins i entregar una petita part proporcional de carbó a l'amo dels terrenys. A la primavera liquidaven tot el carbó que havien pogut fer, i amb els diners cobrats se'n tornaven cap a casa seva per ajudar a la família.¹⁰

La capital de la comarca, Santa Coloma de Farners, està ubicada a la zona de contacte entre la plana selvatana i la muntanyenca de les Guilleries. Aquí els historiadors Josep M. T. Grau i Roser Puig van treballar els empadronaments de Santa Coloma i en el del 1910 van veure que dels sis carboners que treballaven els boscos colomencs, tres provenien de Dòrria (Ripollès) i eren en Joan, Josep i Francesc Morés; en Joan Capa procedia de la Vall de Ribes (Ripollès) i en Joan Casanova, de Montellà (Cerdanya).¹¹

A la zona del massís del Montseny, en Jaume Enric Zamora i Escala a partir del buidatge de cens de població i empadronament dels municipis de Viladrau (Osona) i Arbúcies (Selva), va estudiar la procedència dels carboners entre el 1880 i 1955. En el cas de Viladrau, el 1887 va constatar la presència majoritària de carboners del municipis de l'Alt Urgell, el Ripollès, el Bages, i d'altres veïns. En el cas d'Arbúcies, el 1880, tots són de l'Alt Urgell, la Cerdanya

El mas Mundet de Caulès (Vidreres), on almenys entre el segle XIX i el 1936 molts carboners procedents dels Pirineus hi van carbonejar

i el Ripollès. Però a mesura que avancen els anys, en els dos municipis la presència de carboners del mateix terme i de municipis veïns anà en augment.¹² També s'han estudiat els llibres parroquials d'Arbúcies del 1596 al 1799, i al segle XVII ja es comptabilitzen dotze carboners, alguns dels quals procedeixen del Ripollès (Planoles i de Crexantí).¹³

Hi ha dos masos que afronten entre ells, el mas Mundet de Vidreres i el mas Noguera de Caldes de Malavella; dins la seva documentació patrimonial es troben llibretes sobre el negoci del carbó entre els segles XIX i XX. En el cas del mas Noguera no s'ha pogut identificar cap carboner procedent dels Pirineus, però sí al mas Mundet, els quals deixaran de venir a partir d'acabada la Guerra Civil.¹⁴ En el cas del mas Mundet, entre el setembre o l'octubre fins al març o l'abril passaven diversos homes cerdans a fer tractes amb la família Mundet i agrupar una colla per fer carbó. En les campanyes bones podien sortir unes 500 càrregues de carbó (uns 12.500 kg), però variava en funció del terreny, dels arbres que es tallaven i la colla que treballava; algun cop s'havia doblat aquesta xifra. Els arbres que es tallaven per obtenir carbó eren especialment els suros i les alzines, rebrots de roures i tot un seguit de sotabosc de brucs i arboços. Totes aquestes plantes que s'havien de tallar es marcaven amb un o dos cops de destal, així els carboners coneixen els arbres que el propietari volia que es tallessin. Un cop assenyalades les plantes, es marcaven els saions, els trossos de terra que cada carboner o colla tenia adjudicat per tallar arbres. Després calia buscar un lloc idoni per fer la carbonera i s'hi muntava la barraca. El menjar dels cerdans era molt auster. Tenien un sac de faves seques, un saquet de mongetes, dos o tres cansalades, una bóta de vi i uns quants litres d'oli. A vegades caçaven algun animaló. En el mateix tros de terra, s'hi podia fer carbó cada 20 o 25 anys, que és el que trigaven els rebrots d'alzina, les soques de bruc i d'arboç per tornar a fer un bon carbó, S'aprofitaven les antigues carboneres i això els facilitava la tasca.¹⁵

MUNICIPI DE LA COMARCA DE LA SELVA	PASTORS	CARBONERS
Amer		
Anglès		
Arbúcies	X	X
Blanes		
Breda		
Brunyola i Sant Martí Sapresa		
Caldes de Malavella		
la Cellera de Ter		
Fogars Selva		
Hostalric		
Lloret de Mar		X
Maçanet de la selva	X	
Massanes		
Osor		
Riells i Viabrea		
Riudarenes	X	X
Riudellots de la Selva		
Sant Feliu de Buixalleu		
Sant Hilari Sacalm		
Sant Julià de Llor i Bonmatí		
Santa Coloma de Farners		X
Sils		
Susqueda		
Tossa de Mar		X
Vidreres	X	X
Vilobi d'Onyar		

Municipis de la comarca dels quals es té informació de pastors i carboners pirinencs hi van treballar

Diversos testimonis orals corroboren que molts carboners que treballen a la comarca eren ceretans, i que partir de la guerra civil deixaren de venir.¹⁶

La literatura també ha deixat constància dels carboners. D'aquesta manera, Prudenci Bertrana i Comte (1867-1941), nascut a Tordera i que morí a Barcelona -la seva família era propietària del mas Espriu i d'una important sureda que incloïa la masoveria de can Patllari a l'Esparra (Riudarenes)- explica que a final del segle XIX i primers decennis del XX la majoria de carboners de l'Esparra eren ceretans. En el seu llibre de contes *Els herois* en té un de dedicat a una carboner cerdà:

"Dins la casota [can Patllari, que tenia com a masover en Josep Formiga i Mas i família], en l'escó de la llar, vaig fer coneixença amb el Cerdà. Havia sentit parlar ben sovint del tal Cerdà. Feia molts anys que, a tongades, carbonejava els suros vells del nostre bosc, i havia esdevingut amic del pare. En aquell temps, els carboners, quasi tots eren cerdans, homes corpulents i feréstecs, amb grans mostatxos, molt cantadors i d'una frugalitat que atordia. Per tota vitualla solien dur un sac de faves seques u un gros quarter de cansalada rànica, que els durava tot l'hivern. Així que la grana se'ls afetgegava al païdor, baixaven a la riera i al còrrec més proper; s'amorraven al corrent, i xarrupaven l'aigua de les neus".¹⁷

En la toponímia selvatana es troben vestigis d'aquesta vinculació amb els carboners ceretans: hi ha alguns masos anomenats 'can Cerdà' als municipis de Caldes de Malavella, Riudarenes i Vidreres. I també tenim casos en l'onomàstica i sobrenoms. A Tossa de Mar tenim un família coneguda amb el mot es *Cerdanets* (o *Sardanets*), descendents de Josep Noguera i Turet, nat a All el 1916, municipi d'Isòvol (Cerdanya), i morí a Girona el 1977, fou carboner i manobre, es va casar amb Antònia Soliguer i Nadal i varen tenir quatre fills.¹⁸

Notes

- 1- Entrevistes fetes a Teresa Tornes i Bassas, i Mercè Falgueras l'estiu del 2023.
- 2- MUNDET DE POL, Joaquim. *Coses i casos de casa (can Mundet de Caulès)*. Girona: publicació particular, 2001. p. 95-97.
- 3- Informació facilitada per en Jordi Pasques i Canut, i Salvador Soler i Vilavella.
- 4- Informació facilitada per en Joan Florensa i el llibre *La nostra vila de Maçanet de la Selva*. Maçanet de la Selva: Taller d'Història, 1995, p. 493-498.
- 5- Mapa dels eixos principals dels camins ramaders de Catalunya a escala 1:500.000 publicat per la Fundació Món Rural i l'Institut Cartogràfic de Catalunya (2010).
- 6- FABREGAS I BARRI, Esteve. *Dos segles de marina Catalana: històries de gent de mar*. Barcelona: Editorial Selecta, 1961, p. 19-22, i 145-149.
- 7- SALA I LLOVERAS, Joan. *Mirant enrere: el barri de Venècia de Lloret i la seva gent*. Lloret de Mar: Ajuntament de Lloret de Mar, 1995, p. 346-347.
- 8- ZUCCHITELLO, Mario. *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553)*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 1982, p. 78. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 2).
- 9- PINYOL I LLÉSER, Eva; MORÉ I AGUIRRE, David. *Llegendes i tradicions de Tossa contades per Vicenç Esteban Darder*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 2014, p. 313-318. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 12).
- 10- ZUCCHITELLO, Mario. *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 1992, p. 139-149. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 4).
- 11- GRAU I PUJOL, Josep M. T.; PUIG I TÀRRECH, Roser. "Notes sobre les fires i mercats de Santa Coloma de Farners (s.XVIII-XIX)". *Quaderns de la Selva*, 6. (Santa Coloma de Farners) (1993), p. 163 -186.
- 12- ZAMORA I ESCALA, Jaume. "El carboneig al Montseny: etnologia i paleoantracòlisi". III i IV Trobades d'Estudiosos del Montseny. *Monografies*, 27. (Barcelona) (1999), p. 121 -123.
- 13- ILLA I COLOMER, Joan; FONT I VALENTÍ, Gemma. "Els llibres parroquials de baptismes d'Arbúcies, una font pel coneixement de la societat en època moderna". *Monografies del Montseny*, 34. (Viladrau) (2019), p. 69-84.
- 14- L'arxiu patrimonial del mas Noguera està dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, mentre el dels Mundet està en el seu domicili a Girona.
- 15- MUNDET DE POL, Joaquim. *Coses i casos de casa (can Mundet de Caulès)*. Girona: publicació particular, 2005. Volum II. p. 15-18.
- 16- Entrevistes fetes a Jaume Mazó i Serra el 29 de juny del 2023 sobre Vidreres i a Àngel Guich i Bosch el 20 de setembre de 2023 sobre l'Esparra (Riudarenes).
- 17- BERTRANA I COMTE, Prudenci. *Els herois*. Barcelona: Editorial Catalana, 1920, p. 117.
- 18- SALLÉS I FERNÁNDEZ, Carmelo; MORÉ I AGUIRRE, David. *Diccionari de més de mil mots de la història de Tossa*. Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 209, p. 93-94. (Quaderns d'Estudis Tossencs, 9).

